

BARBOROS RADVILAITĖS KORESPONDENCIJA

Korespondencija yra vienas pagrindinių šaltinių nagrinėjant bet kurios asmenybės gyvenimą ar veiklą. Unikalu ir labai vertinga, kai šalia įvairių respondentų išlieka asmeninių aptariamo asmens laišku. Tuomet, nepaisant skiriančios laiko ribos, gali prabilti pats veikėjas. Anot laiško teorijos tyrinėtojos Stefanijos Skvarčynskos (Stefania Skwarczyńska), „laiškas yra autoriaus išsiskyrimo laukas, nulemtas jo susilietimo su gyvenimu“¹. Tad Radvilaitės laišakai gali padėti atskleisti kai kurias jų autorės mentaliteto ypatybes. Be to, laiške „rašančiojo „aš“ iškeliamas į pirmą vietą ir nebėra ribos, arba ji labai neryški, tarp biografijos ir besigrupuojančių apie ją faktų [...], biografizmas laišku ar jų rinkiniui tampa primo loco² faktu“³. Tokią praktinę laiško ypatybę turi ir asmeniniai Barbaros laišakai. Įvertinus visa tai, aiškėja šio šaltinio reikšmė ir galimybės.

Iki mūsų dienų išliko ar kol kas surasti penkiasdešimt trys jos laišakai, nors rašyta žymiai daugiau. Dalis jų, pavyzdžiui, laišakai Žygimantui Augustui, galėjo būti sudeginti. Savo testamente jis primygtinai prašė sesers, karalaitės Onos, „kad laiškus, kurie yra toje aukščiau minėtoje skrynioje [...] įsakytų jų neskaičiusi sudeginti ir niekam neleistų jų saugoti. [...] O jei nepakliūtų į Jos Malonybės rankas, o į kieno nors kito, prašome ir primename tam, kuris juos turėtų, įpareigojame tikėjimu ir garbe, kad juos sudegintų taip pat neskaitęs ir niekam nedavęs jų saugoti. Taip pat jei atsirastų kokie skrynelėse ir skryniose, tose, kurios nuolat prie mūsų būna, kad ir juos nesaugojant sudegintų, kadangi tai visada buvo ir yra nepadoru bei negarbinga svetimus laiškus skaityti be sutikimo [...] sužinant svetimas paslaptis“⁴. Greičiausiai dalį jų sudarė ir Barbaros laišakai.

Į klausimą – daug tai ar mažai? – padės atsakyti XVI a. pradžios korespondencijos funkcionavimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bei Lenkijoje sąlygos. Tuo metu didikų rašyta korespondencija lenkų, lotynų, rusėnų kalbomis jau nebuvo retenybė, tačiau skaičiumi neabejotinai atsiliko nuo amžiaus viduryje ir pabaigoje funkcionavusių laišku skaičiaus.

Remiantis Vladislavo Pociechos (Władysław Pociecha), Witoldo Tašickio (Witold Taszycki) ir Adamo Turasevičiaus (Adam Turasiewicz) sudarytu Aleksandro Jogailaičio, Žygimanto I ir Žygimanto Augusto valdymo pradžioje išlikusių lenkiškai rašytų laišku sąrašu, matyti, jog nuo 1500 iki 1551 m. (iki Barbaros Radvilaitės mirties) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Lenkijos didikai, miestiečiai parašė iš viso 550 su viršum laišku. Iš jų moterų korespondencija sudarė apie 17 procentų (apie 100 laišku)⁵. Be to, laišku autorės – daugiausia lenkės ar į Kunigaikštystę atitekėjusios didikės: Vilniaus vaivadienė Elžbieta Šidloviecka-Radvilienė (Elżbieta Szydłowiecka), Radvilos Rudojo žmona Katažina Ivinska-Radvilienė (Katarzyna Iwinska), Krokuvos kaštelionienė Zofija Šidloviecka (Zofia Szydłowiecka), keli Lenkijos miestiečiai⁶.

¹ S. Skwarczyńska, *Teoria listu*, Lwów, 1937, p. 38.

² Primo loco (lot.) – pirmoje vietoje. Čia: esminis, svarbiausias. (Red.)

³ J. Trynadłowski, „List i pamiętnik. Dwie formy wypowiedzi osobistej“, in: *Małe formy literackie*, Wrocław, 1977, p. 94.

⁴ *Testament Zygmunta Augusta*, opr. A. Franaszek, O. Łaszczńska, S. E. Nahlik, Kraków, 1975, p. 40.

⁵ Apskaičiuota remiantis: W. Pociecha, W. Taszycki, A. Turasiewicz, „Listy w języku polskim pisane z czasów Aleksandra Jagiełły i Zygmunta Starego (1550–1548)“, in: *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1976, t. 26, p. 5–221; Idem, „Listy w języku polskim pisane z czasów Zygmunta Augusta (1548–1551)“, in: *Ibid.*, 1977, t. 27, p. 59–84.

⁶ Beje, nėra žinių nei apie vieną Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestietės rašytą laišku. O didesniuose Lenkijos miestuose, pvz., Krokuvėje, XVI a. pradžioje buvo specialūs raštininkai, kurie užsidirbdavo redaguodami ir surašydami laiškus. Tai 1547 m. savo laišku mini Krokuvos miestietė, kažkokia Barbora B. Ji rašo: „więcej by W. M. około tych rzeczy pisać miała, Jedno pisarzów mało, a papier wzdrożał“ (apie tuos reikalus daugiau turėčiau rašyti Jūsų Malonybei, deja, mažai raštininkų ir popierius pabrango). 1547 m., Krokuva, Barbora B. – kunigui Wargawskui, A. Prezdziecki, *Jagielonki Polskie w XVI wieku*, Kraków, 1868, t. 5, p. 58.

Atskirą grupę sudarė karališkosios šeimos narės – karalienė Bona, karalaitės Ona, Jadvyga, Kotryna, Izabelė, Zofija⁷ Jogailaitės. Lietuvai atstovauja „pirmųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės namų“ didikės: Vilniaus vaivadienė Zofija Goštautienė, Vilniaus kaštelionienė Barbora Radvilienė su dukra Barbora.

Ir tik nuo XVI a. vidurio matyti ryškus moterų korespondencijos pagausėjimas. Išliko nemaža Vilniaus vaivados Radvilos Juodojo dukrų Zofijos, Onos, Kristinos Radvilaičių, kunigaikštienės Kotrynos Tenčinskos, Onos Radvilaitės-Kiškienės-Sadovskos (Sadowska) ir kitų didikių bei bajorių laiškų. Beje, Barbaros Radvilaitės ir valdovo „santuokos byla“ buvo vienas iš veiksnių, paskatinusių korespondencijos intensyvumą ir Lenkijoje, ir Lietuvoje⁸.

Palyginimui: moterų korespondencijos Vakarų Europoje buvo žymiai gausiau per visą XVI a. Pavyzdžiui, Anglijoje dar XV a.–XVI a. pradžioje tiesiog rekordinį kūrybinį aktyvumą parodė Pastonų šeimos moterys – Agnes, Elisabetha, Margareta, pagaliau Margery⁹.

Sunku nustatyti, kodėl XVI a. pradžioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterys rašė mažai. Galbūt jų korespondencijos tiesiog neišliko, o gal įtakos turėjo mažas raštingumas. Pagal Vaclovo Urbano (Wacław Urban) Mažosios Lenkijos moterų raštingumo tyrimus, pavyzdžiui, Krokuvoje 1575–1580 m. vos 20 procentų jų galėjo pasirašyti, o raštingiausias buvo didikės, iš kurių neblogai rašė 90 procentų. Raštingų bajorių buvo daugiau kaip pusė¹⁰.

Tokio pobūdžio Kunigaikštystės tyrinėjimų kol kas nėra, tačiau padėtis čia, matyt, buvo blogesnė: XVI a. viduryje teisinius dokumentus bajorės dažniausiai patvirtindavo savo antspaudu, o amžiaus pabaigoje juos tik kartais pasirašydavo. Matyt, ir neraštingų didikių skaičius Lietuvoje buvo didesnis nei kaimyninėje šalyje. Be to, didikės dažniau naudojosi asmeniniais sekretoriais, todėl tiksliai nustatyti jų raštingumą dar sunkiau.

Kai kurių išlikę laiškai nerodo labai išlavinto braižo kaip Barbaros Radvilaitės, pasitaiko, jog žodžiai kartais skaidomi, kas irgi rodo ne itin didelį didikių raštingumą. Pavyzdžiui, 1574 m. Onos Radvilaitės-Kiškienės-Sadovskos ranka rašyto laiško Vilniaus vaivada Radvilai Rudajam raidės labai aiškios, kampuotos, matyti neįgudimas. Kai kurie žodžiai suskirstyti: „y ob roną sktoroy“ (į globą, iš kurios)¹¹. Kita vertus, Radvilos Juodojo dukrų laiškai rašyti labai išlavinta ranka.

Be abejo, korespondencijos skaičiai sąlyginiai, o padėtis iš dalies pasikeistų suskaičiavus lotyniškus ir rusėniškus laiškus. Nors kategoriškų galutinių teigimų daryti negalima, tačiau Barbarą įmanoma priskirti prie XVI a. pradžioje vienos iš neabejotinai daugiausia rašiusių didikių ne tik Lietuvoje, bet gal ir Lenkijoje. Tiesa, Radvilaitės kaip karalienės laiškai buvo ypač saugojami pradžioje Radvilų, vėliau – istorijos žinovų. 1842 m. Leonas Žepževskis (Leon Rzeprzewski), nurašęs vieną Barbaros laišką iš Nieborovo dvare saugomų dokumentų, siuntė jį Michalui Balińskiui (Michał Baliński). Laiške teisinosi, jog negalys atsiųsti originalo, nes „dėl to kalta kunigaikštienė, kuri taip prisirišusi prie tos šeimyninės relikvijos, kad jokiū būdu nesutinka jo siųsti paštu“¹². Išskirtinį dėmesį Radvilaitės laiškams rodo ir palyginti ankstyvas jos korespondencijos rinkinio paskelbimas¹³. Visa tai

⁷ Žinoma, jog net 784 laiškus parašė ar padiktavo Bonos dukra, Brunšviko kunigaikštienė Zofija Jogailaitė. Tačiau šis bene gausiausias moteriškos korespondencijos rinkinys susidarė XVI a. antrojoje pusėje (1556–1572). Išlikę tik du Zofijos Jogailaitės rašyti laiškai prieš 1556 m. (1548, 1549): Jan Pirożyński, „Korespondencja księżnej brunszwickiej Zofii Jagiellonki“, in: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1988, t. 33, p. 109, 113. Aptarta Kotrynos Jogailaitės korespondencija: J. Starnawski, „Katarzyna Jagiellonka jako epistolografka“, in: *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1996, t. 1/2, p. 69–75.

⁸ 1547 10 04 laiške Radvila Juodasis Žygimantui Augustui rašė: „Listy po Polsce latają by gołębie ode wsi do wsi“ (Laiškai po Lenkiją skraido lyg balandžiai iš kaimo į kaimą), *Archiwum Radziwiłłów*, dz. IV, t. 34, kop. 497.

⁹ *Private Life in the Fifteenth Century: Illustrated Letters of the Paston Family*, ed. Virgoe Roger, New York, 1989.

¹⁰ W. Urban, „Umiejętność pisania w Małopolsce w II połowie 16 w.“, in: *Przegląd Historyczny*, 1977, nr. 2, p. 238–241, 244–245.

¹¹ *Archiwum Radziwiłłów*, dz. V, t. 320, nr. 13723.

¹² Biblioteka Jagiellońska, nr. 3084.

¹³ Pirmasis Barbaros laiškų likimu susirūpino S. Lachowiczius (Materjały historyczne udzielone przez S. A. Lachowicza, in: *Athenaeum*, 1842, t. 5), paskelbęs kelis jos laiškus, saugotus Peterburgo bibliotekoje. Po metų pasirodė 2 tomų M. Balińskio darbas *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, kuriame, nors ir ne ištaisai, autorius publikavo vienuolika Radvilaitės laiškų. 1868 m. net keturiasdešimt keturis Barbaros laiškus paskelbė A. Przeździecki darbe *Jagiellonki Polskie...*, t. 1; 1905 m. šį sąrašą šešiais laiškais papildė Fr. Pułaski, „Listy Barbary Radziwiłłówny“, in: *Z wieku Mikołaja Reja. Księga jubileuszowa, 1505–1905*, Warszawa, 1905; du laiškai publikuoti: W. Taszycki, *Wybór tekstów staropolskich XVI–XVIII*, 3 wyd., Warszawa, 1969;

didino laiškų išlikimo galimybes.

Išlikusių karalienės laiškų adresatai – Radvilų šeimos asmenys bei vyras Žygimantas Augustas. Jam adresuoti išlikę 8 laišakai, po vieną – motinai, tėvui, sūnėnams bei Prūsijos kugaikščiui Albrechtui. Likusieji 41 – broliui Mikalojui. Kaip aiškėja iš susirašinėjimo, adresatų ratas buvo žymiai platesnis. 1548 m. iš Vilniaus ji rašė Lenkijos Karalystės didikams¹⁴, o nuvykusi ten nenutraukė ryšių su, matyt, jai artimomis Kunigaikštystės didikėmis¹⁵. Vien tai, kad 1549 m. Barbora gavo sidabrinę rašalinę už 36 auksinus, rodo, kad ji tikrai rasdavo laiko prisėsti prie rašomojo stalo¹⁶.

Komunikacijos technika buvo tipiška, atitinkanti to meto didikės, karalienės padėtį. 1547 m. pabaigoje–1548 m. pradžioje iš Dubingių Barbaros laiškus Augustui nešiojo arba asmeniniai Radvilų kurjeriai, arba karaliaus siųsti dvariškiai, jo urėdininkai¹⁷. 1548 m., kai Žygimantas Augustas po tėvo mirties perėmė valdyti Lenkiją, o Barbora liko Vilniuje, jis pas žmoną dažnai siųsdavo kambarinius. Jų paslaugomis ir savo pasiuntiniais naudojosi Barbora, gyvendama Karalystėje. Karaliaus pasiuntiniai Barbaros laiškus nešė greičiausiai į Karaliaučių. Išlikusį vieną Radvilaitės laišką Prūsijos kunigaikščiui pristatė Albrechto pas ją pasiųstas daktaras Franciskas Tegė (Francisco Thege)¹⁸.

Labai svarbu nustatyti autorystę – negalima besąlygiškai pripažinti net siuščiančiojo pasirašyto laiško¹⁹. Tuo labiau, jog didikių laiškus dažnai surašydavo sekretoriai. Iš penkiasdešimt dviejų Barbaros laiškų lenkų kalba tik penkiolika rašyti jos ranka, likusieji diktuoti sekretoriui Stanislovui Košutskiui (Stanisław Koszutski). Barbora tik pasirašydavo laiško pabaigoje, o šalia – formuluoė: „Asmeniniu Jos Karališkosios Didenybės įsakymu“. Nors rusėniškų Radvilaitės laiškų neaptikta, tačiau raštininkas Jonas Gaika greičiausiai juos ir surašinėjo. Lotyniškus tekstus rašė Barbora priskiriamas sekretorius Scipionas²⁰. Diktuoti vertė negalėjimas rašyti dėl ligos. Tačiau nenustatyta, ar Barbaros laišakai yra rašyti jos pačios ir ar rašytus sekretorių diktavo ji. Šitai gali paaiškinti Radvilų šeimai būdingos stilistinės rašymo ypatybės, jos visų laiškų stilius.

Stiliaus panašumas aiškėja ir palyginus Radvilos Rudujo to laikotarpio laiškų karaliui stilių. 1547 m. Barbaros laišakai Augustui labai nuolankūs. Vos lapo apimties 1547 m. laiške savęs įvardijimai „amžina belaisvė“, „mažiausioji tarnaitė“, „jūsų tarnaitė“, „amžina vergė“ kartojami 4 kartus²¹. 1550 m. laiške karaliui „nuolankiausiu karaliaus tarnu“ Mikalojus save vadina net 6 kartus²².

To nerasime, pavyzdžiui, Radvilos Juodojo korespondencijoje. Galima įtarti, jog Mikalojus galėjo arba patarti seseriai, nes laišakai rašyti iš Dubingių, kur tuo metu Barbora buvo palikta jo priežiūrai, arba tokius stilistinius niuansus lėmė jos šeimai būdingos stiliaus ypatybės. Istorikas Janas Seredyka, nagrinėdamas Barbaros brolio anūkės Zofijos Dorohostaiskos-Radvilaitės (1576?–1614) korespondenciją, atkreipė dėmesį į jos ir Barbaros laiškų panašumą²³. Tad galima pripažinti, kad Barbaros ranka rašyti laišakai yra jos autorystės.

Atidžiau verta panagrinėti diktuotus laiškus. Kai kurie jų nuo Radvilaitės ranka rašytų skiriasi gal tik puikiai išlaikyta laiško regula²⁴. Kitoks Barbaros laiškų stilius nuo 1549 m. pavasario ir vasaros.

vienas – 1551 m. lotyniškas: C. Lanckorońska, *Elementa ad fontium editiones*, Romae, 1974, t. 31, p. 41.

¹⁴ M. Baliński, *Pamiętniki...*, t. 1, p. 141.

¹⁵ 1550 03 16 Žygimantas Augustas laiške Radvilai Rudajam, bijodamas, kad žmona nesijaudintų dėl motinos (B. Radvilienės) ligos, prašė svainio stebėti, kad ponija Kęsgailienė ar Vladimiro seniūnienė nieko karalienei savo laiškuose apie tai neminėtų: M. Baliński, *Pamiętniki...*, t. 2, p. 292.

¹⁶ *Materiały do historii stosunków kulturalnych w XVI w. na dworze królewskim polskim*, oprac. S. Tomkowicz, Kraków, 1915, p. 12.

¹⁷ 1547 m. laiškus nešiojo dvariškis, Lietuvos referendorius Florijonas Zebžydovskis: M. Baliński, *Pamiętniki...*, t. 1, p. 67. Igytas Barbaros palankumas padėjo jo tolimesnei karjerai – 1561 m. F. Zebžydovskis tapo dvaro etmonu, žr.: M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Kraków, 1998, p. 25–26.

¹⁸ Lanckorońska, *Elementa...*, t. 31, p. 41, t. 65, p. 8.

¹⁹ M. Jarczykowa, „Problemy autorstwa dokumentów z kancelarii Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku“, in: *Studia bibliologiczne*, Katowice, 1994, t. 8, p. 57.

²⁰ *Rachunki dworu królewskiego 1544–1576*, wyd. A. Chmiel, Kraków, 1911, p. 251, 258, 279.

²¹ A. Przeździecki, *Jagiellonki polskie...*, p. 304.

²² Apie 1550, (b. v.) Radvila Rudasis – Žygimantui Augustui, *Archiwum Radziwiłłów*, dz. IV, t. 34, kop. 495.

²³ J. Seredyka, *Księżniczka i chudopachotek. Zofia z Radziwiłłów Dorohostajska. Stanisław Tymiński*, Opole, 1995, p. 89.

²⁴ *Regula* (lot.). Čia: laiško rašymo taisyklės, laiško forma. (Red.) Nagrinėdamas kitų moterų laiškus, į tai dėmesį atkreipė jau R. Ganszyniec: *Polskie listy miłosne dawnych czasów*, Warszawa, 1925.

Kaip tik tuomet atsirado nesusipratimų tarp karaliaus ir jos brolio dėl trokštamų urėdų gavimo. Radvilaitė 1549 m. birželio 10 d. laiške broliui rašė: „jei J[ūsų] M[alonybė] turite ką nors slapta man rašyti [...], kai J[ūsų] M[alonybė] į tuos laiškus atsakote, kuriuos mes savo ranka rašome, nesiųskite tokių laiškų kitaip, kaip tik laiškuose Koszutskiui [...], o jis mums juos atiduos [...], kad kas nors prieš J[ų] K[arališkosios] M[alonybės] akis nepraslinktų, ką mes jums be J[ų] K[arališkosios] M[alonybės] žinios savo laiške patikėjome“²⁵.

Vadinasi, kai kada Barboros diktavimo karalius galėdavo klausytis ar pats perskaitydavo žmonos laiškus. Matyt, todėl kai kuriuose diktuočiuose laiškuose po to laiko vis dažniau broliui ji kalba apie paklusnumą valdovui, pataria džiaugtis jo teikiamomis malonėmis, niekuo nesipriešinti jo valiai ir pan. Ir tik greičiausiai būdama be priežiūros 1549 m. rugpjūtį rašė, kad pasiryžusi toliau tarnauti broliui, nes žino, „kad J[ūsų] M[alonybė] artimesnio draugo už mus, kuris stengtųsi dėl jūsų, neturite, ir kad J[ūsų] M[alonybė] mokėsite ir galėsite nuslėpti, kai mes jums J[ų] K[arališkosios] M[alonybės] valią išsakome“²⁶. Tad greičiausiai visus laiškus Barbora diktudavo pati, tačiau nuo 1549 m. pavasario dažnai prižiūrima Žygimanto Augusto.

Beveik visuose laiškuose išlaikyta XVI a. būdinga laiško regula, apimanti inskripciją, salitaciją, subskripciją²⁷. Vartotos ir tradicinės kreipinių į karalių ar senatorių formuluotės²⁸, ir gana intymūs emocionalūs kreipiniai. Netradiciškai ir meiliai dar visai jaunutė apie 1535 m. į tėvą Barbora kreipėsi „miłosciwy panie oicie“ (maloningas pone tėve). 1549 m. laiškuose meiliai kreipėsi į motiną, brolių: „mileńka Pani Mateńko“ (mieloji Ponia Mamyte), „moy namilszy panye braczye“ (mano mieliausias pone broli). Lygiai tokių ar dar malonesnių kreipinių turėtų būti ir laiškuose savo mylimajam Augustui.

Paradoksalu, tačiau būtent jam skirtuose meilės laiškuose Barbora vartojo šaltus, tipiškus kreipinius – „najasniewszy M[iłosciwy] K[rólu] panie a panie moy m[iłosciwy]“ (šviesiausias Maloningas Karaliau, mano maloningas pone) ir pan. Tai nebuvo atsitiktinumai ar specialiai sugalvota gudrybė. Barbora tai darė tiesiog dėl savaip suprantamo požiūrio į vyrą, į karalių.

Tokį požiūrį formavo Radvilaitės šeima bei visuomenės nuostatos: kad ir koks būtų emocionalus vyro ir žmonos ryšys, žmona privalėjo kreiptis pagarbiai, tuo labiau į karūnuotą asmenį. Tereikia pažvelgti į Barboros motinos laiško vyrui kaip senatoriui kreipinį – „wielmożny panie a panie moi m[iłosciwy]“ (daug galys ir maloningas mano pone) ar Vilniaus vaivadienės Elžbietos Radvilienės 1549 m. kovo mėnesio laiško vyrui Radvilai Juodajam kreipinį – „Oszwiecony a msziwy xyże panie a panie małżonku“ (Šviesiausias ir maloningas kunigaikšti, pone vyre)²⁹.

Taigi Barboros kreipiniai iš amžininkų lektūros neišsiskiria ir byloja, kad šeimoje ji pripažino vyro autoritetą. Radvilaitės savitumas atsiskleidžia kai kurių laiškų subskripcijoje. Jos diktuočiuose laiškuose ko nors originalaus nėra. Raštininkai, neatsižvelgdami į adresatą, laikėsi karalienei priderančios rašymo manieros ir pabaigos formulėje tepalinkėdavo sveikatos ir laimės.

O jos pačios laiškų subskripcija kitokia. Karaliui ji „antrą kartą pasiryžusi tarnauti“ ar „maldose pono Dievo prašau užtarti J[ūsų] K[arališkosios] M[alonybės] sveikatą [...] kad tik greičiau galėčiau matyti“, „man nesant, manęs neapleistų J[ūsų] K[arališkoji] M[alonybė] savo malonėje“, broliui – „prašau, kad mane J[ūsų] M[alonybė] po senovei mylėtų“, o motinai – „nepamiršk manęs kaip tarnaitės ir dukros“. Tad subskripcija nešabloniška, sugebėta rasti ir „įdėti“ tam momentui, tam asmeniui labiausiai tinkantį linkėjimą.

Barboros laišškai nelabai informatyvūs turinio atžvilgiu. Tai, matyt, lėmė jų tipas. Laiškai Augustui – vieninteliai žinomi XVI a. pradžios meilės laišškai; skirti artimiesiems – draugiški ir tik

²⁵ A.Preździecki, *Jagiellonki Polskie...*, t. 1, p. 318.

²⁶ *Ibid.*, p. 327.

²⁷ Inskripcija (lot. *inscriptio*) – sudėtinė pasveikinimo formulės dalis, kreipimasis į adresatą arba jo titulavimas.

Salitacija (lot. *salutatio*) – pasveikinimo formulė.

Subskripcija (lot. *subscriptio*) – adresanto įvardijimas. (Red.)

²⁸ K. Mroczek, „Tytulatura w korespondencji staropolskiej jako problem stosunku między nadawcą a odbiorcą“, in: *Pamiętnik literacki*, 1978, z. 2, p. 139.

²⁹ *Archiwum Radziwiłłów*, dz. IV, t. 52, kop. 674.

vienintelis išlikęs pareigybinis – Prūsijos kunigaikščiui, tačiau irgi neinformatyvus. Būtent todėl laiškuose dažniausiai nagrinėjamos tik viena dvi temos. Pradžioje aptariama žinoma informacija, vėliau dėstomi patarimai ir prašymai. Tačiau tai anaipol jų nesupaprastina: mintys dėstomos nuosekliai ir logiškai, nuo minties prie minties nešokinėjama.

Laiškuose Augustui viską siejo su meile vyrui – nuolat rūpinosi jo sveikata, dėkojo už prielankumo ženklus, pati siuntė mielas dovanėles, prašė jos nepamiršti. Konkretūs faktai paminėti tik keliuose laiškuose: pranešė, kad Dubingiuose šalia jos įgriuvo rūsio skliautai, jog atvyko Žygimanto pasiuntinys Florijonas Zebżydowski (Florian Zebrzydowski), užtarė prieš karalių brolių bei patikėtinį Stanislovą Davainą.

Laiškų artimiesiems temas diktavo įprastas gyvenimas: atvykimas į Korčiną, Krokuvą, konkretūs šeimos reikalai. Daugiausia rūpėjo brolio Mikalojaus problemos dėl jam skiriamos Trakų vaivadijos, Koidanovo gavimo; patarinėjo, kaip jam elgtis komunikuojant su karaliumi, ką jam rašyti laiškuose, užtarė Mikalojaus proteguojamus asmenis, kai kada tik linkėjo sveikatos ar siuntė dovanas. Tik poroje laiškų aptartos sesers Onos vestuvės bei santykiai su pusbroliu Radvila Juoduoju. Apskritai išskirtina viena Barboros laiškų ypatybė – gana mažai dėmesio sau; netgi apie savo sunkią ligą broliui prasitarė vos kelis kartus, kai negalėdavo pati rašyti ar net ir pasirašyti. Greičiausiai tik laiškuose motinai daugiau atviraudavo.

Minėtų laiškų turinys rodo, jog Radvilaitė nebuvo atitrūkusi nuo tikrovės, stengėsi padėti savo šeimai. Daugelis faktų byloja, jog ji ne pasipūtėlė (nepuolė aprašinėti įspūdingų savo atvykimo į Krokuvą ir pompastiško priėmimo detalių), o juo labiau ne egoistiška asmenybė; jau minėjau, kiek dėmesio laiškuose skyrė savo asmeniui, o įvardį aš ar mes vartojo tik dėl formuluotės ar kai rūpinosi kito asmens reikalais. Be to, nebuvo ir perdėm konfliktiška – mylėdama ir vyrą, ir brolių bei siekdama kuo darnesnio jų bendravimo, ryžosi net dvigubam korespondavimui tarp jos ir brolio.

Jos ir kaip didikės, ir kaip karalienės laišakai turinio atžvilgiu skyrėsi nuo kitų šio rango moterų korespondencijos. Skirtingai nei Bona, Barbora negvildeno ūkinių ar platesnių valstybinių reikalų. Ji stebėjo, apmąstė ir aprašė šalia jos vykstančius svarbius adresatui įvykius. Kitaip ir negalėjo būti tokioje įtemptoje gana dviprasmiškoje jos padėtyje. Kita vertus, nuo didikėms būdingų laiškuose gvildentų temų ji buvo nutolusi. XVI a. pradžioje didikės mentaliniai horizontai daugiausia buvo susiję su dvaro, šeimos, kaimynų reikalais, o domėjimasis išoriniu pasauliu priklausė nuo kelionių po dvarus ar pas giminaičius. Barboros laiškų išskirtinumą lėmė ekstremali jos santuokos situacija (ilgą laiką negalėjo būti kartu su vyru, abejojo dėl santuokos patvirtinimo, išgyventa didžiulė meilė ir pagaliau vaikų neturėjimas).

Todėl taip skiriasi jos ir, pavyzdžiui, Vilniaus vaivadienės Elžbietos Šidlovieckos-Radvilienės korespondencija. Dešimtyje pastarosios 1549–1553 m. laiškų, rašytų motinai Krokuvos kaštelionienei Zofijai Šidlovieckai ir vyrui Radvilai Juodajam, kasdieniškai rašoma apie labiausiai rūpimus dalykus – vaikų sveikatą, jų aprangą, susitikimo su motina laiką.

Pavyzdžiui, 1549 m. gimus sūnui Mikalojui Kristupui, vėliau pramintam Našlaitėliu, vyrui rašo apie savo, savo motinos ir vaiko sveikatą. Į vyro klausimą, ar gražus naujagimis, liepia jam nuspėti pačiam, kai atvyks, tik prašo atsiųsti kažkokį raudoną ar žalią specialų apklotą, „co nakrywa dziecie przed muchami“ (kuriuo apdengia vaiką nuo musių), ir medaus.

1551 m. motiną klausė, kaip siuvinėti apykaklę, kokia ji turi būti – prie kaklo ar didesnė, bei aptarė, kokią grandinėlę skirti gimusiai dukrai Elžbietai. 1553 m. Vilniaus vaivadienė motinai pranešė, jog pasiuntė tarnus nupirkti pastarajai reikalingų daiktų, aprašė mažųjų Vilniaus vaivadaičių aprangą – naują vokišką „czypek“ (kepuraitę) Elžbietai bei Onai Radvilaitei. Kartu dėkojo jai už patarimus, kaip auklėti dukras³⁰. Tik probėgšmomis užsiminta dėl Elžbietos Radvilienės tarnybininkių bei su jų vestuvėmis atsiradusių rūpesčių – dovanų joms ar naujų tarnybininkių atsiuntimo. Jokių gilesnių apmąstymų, situacijų vertinimo.

Geriausiai Barboros kūrybiškumą ir aukštą kalbos kultūrą atspindi jos laiškų stilius. Visi jie

³⁰ 1551–1553 m. E. Radvilienės laišakai Radvilai Juodajam, Krokuvos kaštelionienei Z. Šidlovieckai, *Archiwum Radziwiłłów*, dz. IV, t. 52, kop. 674.

labai vaizdingi, daug raiškių posakių. Tiesa, ne viskas jos sukurta – duoklė atiduota epochos kanonams, sakykim, Dievo meldimas sveikatos, linkėjimas „fortunnym zdrowiu“ (geros sveikatos) ir pan. – tiesiog mandagumo formos, stereotipai – yra ir kitų korespondencijoje. Tačiau ypač laiškuose Augustui keris originalumas, sietinas su psichologijos išmanymu. Pavyzdžiui, linkėdama sveikatos, parenka „paperkantį“ teiginį, jog jis reikalingas „pavaldinių paguodai, tuo labiau mano, amžinos belaisvės ir mažiausios J[ūsų] K[arališkosios] M[alonybės] tarnaitės džiaugsmui“, t. y. parodo karaliaus ir kaip valdovo, ir kaip vyro vertę. Savo išsiilgimą irgi aprašo ne paprastai, o kurdama įvaizdį, kad be valdovo negalėtų gyventi: „laukiu Jūsų [karaliaus] atvykimo, kaip svaiginančio išganymo po mirties“ (šis posakis – net keliuose laiškuose) arba džiaugdama, kad valdovas sėkmingai persikėlė per Vyslą, čia pat priduria: „kad kuo greičiau girdėčiau J[ūsų] K[arališkosios] M[alonybės] savo m[aloningą] poną persikėlusį per Nemuną ir atgal grįžtantį“.

Nors ir žinodama apie sunkią Žygimanto Augusto padėtį Krokuvoje, niekuomet neprašė jos mesti, bet nuolat dėkojo, „kad po savo globos sparnais mane saugote“ prieš tuos, kurie „meilikaudami nori įgnybti J[ūsų] K[arališkajai] M[alonybei]“. Atsidėkodama už valdovo parodytą meilę, Barbora netrukus pritaiko Biblijos siužetą: „jei Jūsų Karališkoji Malonybė su manimi, kas prieš mane?“ Galiausiai meilės stiprumą patvirtina mielomis dovanėlėmis kartu su labai išraiškingu tekstu. Siųsdama žiedelį su laikrodėliu, prašo, kad Augustas nors vieną iš dvylikos valandų „sau malonėtų pasilikti, kurioje aš, J[ūsų] K[arališkosios] M[alonybės] mažiausioji tarnaitė, galėčiau būti prisimenama“. Išraiškingi ir kiti Barboros laišakai. Vos ne kiekviename jų – vienas ar keli įdomesni posakiai: „Vieno prisibijau, ar jų širdys su lūpomis sutarė, o ypač tų, kurie mažam potvyniui nereikalingas valtis krante darėsi“ – aptariant jos priėmimą atvykusį į Lenkiją; dėl susitaikymo su pusbroliu Radvila Juoduoju teigia: „Nenorėjau tos kvailybės laikyti širdyje“ ir kt.

Taigi aptarti laišakai iš tuometinių didikių korespondencijos išsiskyrė inteligencija, logišku mąstymu, savita frazeologija. Tokius bruožus galėjo formuoti šeima. Juk gimė ir augo ne eilinėje, o elitinėje aplinkoje. Tėvų namuose lankydavosi žymūs politikai, vykdavo disputai ar ginčai. Žinoma apie Barboros tėvo neeilinius retorinius gabumus, jų turėjo ir Barboros brolis, kuris laiškuose lazda kartais net perlenkdavo. Kai kada valdovą pastarasis sugebėdavo paveikti savo taikliu ironišku posakiu³¹ arba ilgais išvedžiojimais³². Taigi Radvilaitės laiškuose atsispindėjęs jos intelektas, išreikšta vertybių sistema galėjo būti vienas veiksnių (šalia jos fizinio grožio, seksualumo), taip traukusių prie jos Žygimantą Augustą.

Barborą su karaliumi, be kita ko, jungė ir tos pačios religijos išpažinimas. Laiškai, Liachovičių bažnyčios fundacija rodo gana stiprius jos religinius jausmus. Tą jausmą, įgytą vaikystėje, sugebėjo išlaikyti tikėjimo atžvilgiu mišrioje Goštautų šeimoje. Vėliau laiškuose matyti didelis pasitikėjimas Dievo malone, jo globai pavedant įvairius reikalus. „Mes viską pavedame Dievo globai“, „melsiuos Ponui Dievui“, „ką Ponas Dievas nusprendė, turime vykdyti“³³ – 1547–1550 m. rašė Barbora. Net apsigyvenusi Vilniaus pilyje vargu ar atsitiktinai sau ir savo dvarui pasirinko tą rūmų sparną, kuris glaudėsi prie katedros³⁴.

Taigi nemažai ypatybių rodo didikės Barboros ypatingumą, jos ir Augusto ne vieno bruožo panašumą. Barbora greičiausiai buvo patraukli, mokėjo sudominti karalių kaip vyrą, nenuobodį, įdomi jo kaip karaliaus pašnekovė, žavi palydovė ir dvaro pokyliuose, ir medžioklėse. Tikrai neeilinė asmenybė galėjo sudominti pilną jėgų, energingą, išsilavinusį valdovą. Tas metas Žygimantui Augustui buvo vienas aktyviausių gyvenimo etapų.

³¹ 1549 m. birželį Barbora rašė broliui, jog karalius šiek tiek įsižeidė dėl jo laiške Radvilaitėi rašytų žodžių, nusakančių finansinę Mikalojaus būklę: „Panie Mikołaju sukienki nie maju etc.“, – rašė Radvila Rudasis Barborai. Tačiau tai netruko duoti rezultatų – karalius patikino, jog, atsiradus pirmai progai, suras būdų, kaip padėti žmonos broliui: A. Przędziecki, *Jagiellonki Polskie...*, t. 1, p. 317.

³² Ne veltui Žygimantas Augustas dėl jo išvedžiojimo rašė: „tų silogizmų, kuriuos J[ūsų] M[alonybė] mums rašėte, nesupratome“: 1554 07 14, Vilnius, Žygimantas Augustas – Radvilai Rudajam, *Biblioteka Narodowa*, mf. 3654, kop. 52. Panašiai kartais jį perspėdavo ir pusbrolis Mikalojus Juodasis. 1547 11 28 iš Piotrkovo pastarasis priminė: „Quod scripsi, scripsi nie madre, ale dali Bog zyczliwie“ (Ką rašysi, rašyk ne įmantriai, bet, duok Dieve, geranoriškai), *Archiwum Radziwiłłów*, dz. IV, t. 34, kop. 497.

³³ *Ibid.*

³⁴ V. Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, p. 104.

Ne tik meilės reikalais ir meno bei knygų kolekcionavimu tada užsiėmė karalius. Pirmaisiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdymo metais jis pasirodė realus ūkio, išdo, teisės ir administracijos sričių valdovas, dėl jo privilegijų Vilnius pakilo iki europinio miesto lygio. Daug laiko skirdavo ir pramogoms: maskaradams, pokyliams, medžioklėms. Tačiau atrodo perdėti amžininkų pateikti skaičiai, jog jaunasis karalius 1546 m. medžiojo net 223 dienas. Tik artimiausia jo aplinka žinojo, kiek laiko užimdavo pokalbiai su ministrais, Ponų Tarybos nariais, korespondencijos tvarkymas³⁵. Turbūt niekada vėliau Augustas nebuvo toks aktyvus ir atkaklus kaip bendro gyvenimo su Barbora metu.

Po pirmos žmonos Elžbietos Austrijietės mirties tikėtasi, kad jaunasis karalius, vadovaudamasis dinastiniais ir valstybiniais interesais, sudarys politiškai naudingą vedybų sutartį. Tačiau Žygimantą Augustą visiškai buvo užvaldę jausmai Trakų vaivadienei Barbora Goštautienei. Pradžioje jis turbūt neketino jos vesti, tačiau nevedė ir kitų kandidačių, apsimitinėjo, kad dar ieško: 1546 m. pabaigoje į Europos dvarus pasiuntė savo dvariškį Lasotą.

Jo padėtį komplikavo motinos karalienės Bonos planai. Siekdama sustiprinti Prūsijos Kunigaikštystės ir Lenkijos ryšius, ji ketino sūnų apvesdinti su Prūsijos kunikaiščio Albrechto dukra Ona Zofija. Žygimantas Augustas negalėjo nesuprasti ir vedybų su Barbora pasekmių šalies vidaus politikai. Radvilos buvo labai nepopuliarūs Lenkijoje dėl savo antiunijinių planų, dar neturėjo daug šalininkų ir pačioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Tačiau net ir numanydamas vedybų sukeltos audros neišvengiamumą, karalius ryžosi vesti.

Platesnėje Lietuvos metraščių vidurinio sąvado redakcijoje (Evreinovo ir Račinskio nuorašuose) užrašytas pasakojimas apie slaptas karališkąsias vedybas. Pasakojimas priskirtas 1547–1548 metams³⁶. Klasikine tapo žinutė, su to meto politiniu atspalviu pasakojanti apie Žygimanto Augusto apsisprendimą. „Karalius Augustas, kai palaidojo savo žmonos karalienės kūną, būdamas jaunas ponas, negalėdamas sulaikyti įgimtos savo aistros moterims, pradėjo mylėti ponią Barbora Radvilaitę [...]. Ir karalius pradėjo pas ją vaikščioti naktimis, tuo tikslu įsirengęs sau praėjimą nuo rūmų iki jos namų.“ Jos broliams paprašius nedaryti seseriai negarbės, karalius kurį laiką liovėsis vaikščiojęs. Vėliau „įgimtos aistros ilgiau nebegalėjo nugalėti ir vis tiek nuėjo pas ją naktį“. Radvilos, sekę karalių, kalbėjo jam: „maloningas karaliau, neprivalėjai dėl to pas mūsų seserį vaikščioti, o dabar dėl ko atėjai?“ Karalius jiems pasakė: „O ką žinote, galbūt dabartinis mano atsilankymas pas jūsų seserį suteiks jums didelę garbę, šlovę ir naudą?“³⁷ Netrukus Radvilos atvedė specialiai paruoštą kleboną, kuris ir sutuokė Žygimantą Augustą su Barbora Radvilaite.

Pasakojimo metraštyje autorius, Mečislovo Jučo teigimu, gerai žinojo karaliaus dvaro reikalus, matyti, kad jis buvo įvykių dalyvis, karaliaus dvariškis, galbūt iš kanceliarijos³⁸. Sunkiau nustatyti šio pasakojimo užsakovą. Dalis faktų lyg pateikta iš praradviliškų ir radviliškosios Lietuvos diduomenės dalies pozicijų. Tačiau tokie įrašai kaip pabaigoje: „ponai ir visi šlėktos, riteriai, išskyrus Radvilų šeimą, nebuvo patenkinti ir labai nuliūdo, bet to reikalo pakeisti jau nebegalėjo“, rodo, kad kronikininkas, galbūt ir turėdamas konkrečius užsakovus, siekė likti nežinomas. Tuo metu padėtis dėl santuokos gal dar nebuvo visiškai aiški ir nedrįsta atvirai palaikyti Radvilų pusę.

Iš tokio greičiau operetei tinkančio siužeto aiškėja, kad pradžioje Radvilos verčiau būtų nutraukę nors ir naudingus jiems, tačiau giminės garbei labai pavojingus Barboros ir karaliaus ryšius. Kartu žinodami Žygimanto Augusto būdą, sekė jo poelgius, susijusius su Barbora. Ir jie neapsiriko – karalius vėl apsilankė pas Trakų vaivadienę. Tačiau visiškai neįtikėtina, kad Žygimantas Augustas sutiko imti į žmonas Barbora, priverstas Radvilų ar net paveiktas jų šantažo. Naujaisi Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomeninės ir politinės kultūros tyrimai rodo, su kokia pagarba per visą XVI a. buvo žiūrima į karaliaus instituciją – nepaklusnumas karaliui, detronizacija³⁹ ir pan.

³⁵ A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August król Polski i wielki Książę litewski 1520–1562*, Warszawa, 1996. p. 118–120, 124–125.

³⁶ M. Jučas, *Lietuvos metraščiai*, Vilnius, 1968, p. 96.

³⁷ Cit. pagal: *Lietuvos metraščiai, Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*, „Feodalumo epocha“, red. K. Korsakas, J. Lebedys, Vilnius, 1957, p. 22–23.

³⁸ M. Jučas, *Lietuvos metraščiai...*, p. 98.

³⁹ Detronizacija (gr. *thrónos*) – nepagarba valdovo sostui, pasikėsinimas į jį. (Red.)

niekada nebuvo politinės kovos įrankis⁴⁰. Visuomet su pagarba į karalių žiūrėjo ir Radvilos. Be to, tuo metu net ir dėl Barbaros meilės jų santykiai su karaliumi nebuvo artimi.

Tai patvirtina ir kai kurie raštai. 1546 m. kovo 29 d. Radvila Rudasis karaliaus teismui skundėsi pastarojo dvariškiu Stanislovu Zaleskiu, kuris „įkeitė mano mirusiam tėvui 10 tarnybų už 60 kapų“ ir jas pats pagrobė. Byla nebuvo labai aiški, dvariškis teigė, kad ieškovo tėvas tarnybas pats atidavė. Radvila Rudasis greičiausiai tikėjosi sau naudingo sprendimo, tačiau karalius pasirodė teisingas: netgi klausė, ar pats ieškovas to nepadarė, o gal turi įrodančius raštus⁴¹.

1544–1547 m. Radvilų gauti nauji urėdai, dovanos rodė karaliaus palankumą, tačiau familiariai nebendrata. Tuo metu Radvilų ir karaliaus santykiai tikriausiai buvo draugiški, tačiau jie niekada nepamiršo, kad Žygimantas Augustas – karalius. Tai rodo ir vėlesni jų, taip pat Barbaros laišakai.

Taigi Žygimantas Augustas galėjo pažadėti vesti Barborą, o Radvilos nuo tada dėjo visas savo jėgas šiems pažadams išsipildyti. Tuo metu juos, ypač Radvilą Rudą ir valdovą, siejo aistra medžioklei. 1546 m. rugpjūčio mėnesio lotyniškai rašytame laiške Augustas juokaudamas su Barbaros broliu dalijosi įspūdžiais apie savo medžiokles Rūdninkuose⁴². Galbūt Radvila Rudasis organizavo karaliui medžiokles iš jo gautose valdyti Birštono valdose. Apie bendras medžiokles kalbama karaliaus nurodymuose medžiokliams Vingriuose⁴³, jų metu neabejotinai buvo prisimenama ir Barbora. Tačiau svarbiausia – Žygimanto Augusto meilės Barbora stiprumas. Galutinį karaliaus apsisprendimą neabejotinai paveikė žinia apie Barbaros nėštumą.

Nežinoma tiksli vedybų data. Manoma, kad jos įvyko 1547 m. liepą. Tai liudytų ir 1547 m. liepos 24 ir 25 d. Augusto dovanos jo ir Barbaros patikėtiniams Radvilai Rudajam bei Stanislovui Davainai – suteikta teisė valdyti Bielicą (pirmajam) ir Astravą Merkinės valsčiuje (antrajam)⁴⁴. Nors 1547 m. rugsėjo mėnesio skolarraštyje Barbora minima kaip Trakų vaivadienė Goštautienė⁴⁵. Galbūt taip pasirašė išlaikydama paslaptį. Įtikinanti atrodo metraščio pateikta informacija dėl sutuoktuvėms pasirinkto nakties meto. Pačioje pradžioje numatyta santuoką laikyti paslapyje, todėl ir naktį įvykusiose sutuoktuvėse dalyvavo patys Radvilos Rudasis su Juoduoju bei artimiausias Radviloms asmuo, Kunigaikštystės stalininkas Stanislovas Kęsgaila.

Tačiau, kaip parodė laikas, atsirado ypač sunki užduotis – sudarytą santuoką de facto įtvirtinti de jure.

Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 96–112.

⁴⁰ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1752*, Warszawa, 1995, p. 100.

⁴¹ Lietuvos Metrika, kn. 30, l. 47v–48v.

⁴² 1548 08 20, Rūdninkai, Žygimantas Augustas – Radvilai Rudajam: J. Korzeniowski, *Zapiski z rękopisów cesarskiej biblioteki publicznej w Petersburgu i innych bibliotek Petersburskich*, Kraków, 1910, p. 319.

⁴³ 1546 12 30, Varėna, Žygimantas Augustas – dvariškiui Jonui Kaporui, *Archiwum Radziwiłłów*, dz. XI, nr. 19, 1. 2.

⁴⁴ Lietuvos Metrika, kn. 31, l. 117 v–118.

⁴⁵ M. Baliński, *Pamiętniki...*, t. 1, p. 261.